

ЯЙЦЕ

Людмила Костенко

У ВЕСНЯНО-ЛІТНІХ ЗВИЧАЯХ ТА ОБРЯДАХ

Яйце у народній культурі символізувало плідність та зародження життя. Воно, атрибут магії, було задіяне у весняно-літніх звичаях та обрядах, які припадали на період сівби рослин та їх вегетації. За час історичного розвитку України, в окремих її місцевостях сформувалися свої міфологічні сюжети, пов'язані з яйцем. Ми пропонуємо розглянути ті з них, що побутували на теренах історико-етнографічного регіону Лівобережне Полісся. До нього належать північні райони Київщини, Чернігівщини та Сумщини.

Магічну силу яйця застосовували у перший день оранки та сівби.

Для сприяння плідності рослин на поле брали дві крашанки, оскільки вірили, що плід рослини, як і людський, з'являється на світ тільки від пари. “В сентябрі іде чоловік орать, баба сидорок налаштовує, дві щоб були крашанки, щоб пара була зерняти, щоб не був колосок голый”.

Крашанки на ниві сівач мав з'їсти, а шкаралупи посіяти разом з зерном [1]. Подібні звичаї побутували й в інших народів. Зокрема, німці у перший день оранки яйця з'їдали, а шкаралупи кидали під колеса плуга, їх також примішували до посівного насіння [2].

За іншими віруваннями, яйця могли передавати рослинам свої ознаки. Зокрема, зовнішню форму. “Сіяла льон, клала зверху пару яець, щоб головастиий був” [3]. По завершенні сівби на полі смажили яечню та обідали, цими діями також намагалися “запрограмувати” майбутній плід: “Як посіють льон, жарять яечню, щоб жовті були головки” [4]. Дякуючи своїм зовнішнім ознакам, яйця мали сприяти і чистоті ниви. “Яйця

варять, кладуть у сім'я льону, щоб чистий був, без трави” [5].

У період оранки та сівби, крім звичайних яець, використовували і такі, що раніше були задіяні в ритуалах. У деяких місцевостях Лівобережного Полісся починали сіяти зі “стрітенськими” [6] або “четверговими” [7] яйцями. Перед тим вони мали полежати на столі у ніч проти Стрітіння або Чистого четверга. “Кладе матка проти Стрічання пару яець на столі, солі в платочок. Назавтра до сонця забирає. Варить їх, віддає сівачу, щоб їх поїв, а шалупайками льон посіяв, щоб був хороший і не вилягав” [8].

Для сприяння урожаю використовували і яйця, освячені у Великодню ніч. “Дождуть Паски, кожен хазяїн на ниві закопує свячені яйця” [9]. Намагалися вплинути на урожай і наступним чином: перед Великоднем сіяли у мисці жито, яке до свята виростало високе, його несли святити, поклавши туди пару яець [10].

Стрітенські, четвергові та великодні яйця набували магічних якостей нічної пори, яку асоціювали зі світом потойбіччя. До його мешканців долічували й мертвих, які, вірили, відвідують своїх родичів напередодні аграрного сезону. Їх прихід пов'язували зі святом Стрітіння (15 лютого) або Чистим Четвергом, який відзначали перед Великоднем [11]. Потойбічні сили уявлялися такими, що володіють магічною силою, можливо, через це і яйця, прилучені до їх світу, вважалися чудодійними.

Якщо на Стрітіння мертвих “зустрічали”, то на Проводи (Радуницю) їх “проводжали” на той світ — відвідували цвинтар, качали великодні яйця на могилах родичів і приказували: “Христос

воскрес, воістину воскрес!” [12]. Їх залишали мертвим. “Качають два яєчка писанку і крашанку хрестом, а тоді розбивають, щоб вони їли, духам мертвим даруємо яйця [13]. Ритуальні дії з яйцем мали два символічні значення: вплинути на ріст рослин та привітати мертвих з Великоднем.

Магічних якостей надавали великодньому яйцю й шляхом фарбування та розпису, в останньому випадку його називали писанкою. Найбільше яєць фарбували у червоний колір, який символізував плідність усього живого [14].

На писанках малювали символи рослинного і тваринного світу. На Лівобережному Поліссі це були “ружі”, “маківки”, “кручені паничі”, “огірочки”, “рибки”, “бджілки” тощо. За допомогою великодніх писанок намагалися вплинути на примноження природи. Зокрема, писанку з “рибками” брали на риболовлю, щоб мати багатий улов, писанку з “бджілкою” клали під вулик, щоб плодилися бджоли [15].

Аби вплинути на плідність природи, з крашанками та писанками виконували й інші магичні дії: цокання, качання, підкидання догори. Зокрема, це відбувалося під час народних ігор.

На Великдень чоловіки, парубки та підлітки грали “У навбитки”: пара гравців цокалися гострою частиною яйця — перемагав той, чие яйце залишалося цілим, він же відбирав трофей у суперника. Гра відбу-

Гра “У навбитки” у Музеї народної архітектури та побуту України НАН України

валася на вулиці або ж на цвинтарі (під час відвідин могил померлих родичів). “На Радуніцу на кладбище йдуть, там навбитки гуляють” [16].

Інша великодня гра, зафіксована автором на Чернігівщині та Лівобережній Київщині, називалася “У котка”. У ній також брала участь лише чоловіча частина населення: “Рано поснідають і хлопці цілий день у котка гуляють”. Коток мав вигляд ринви, один край якої спирався на дерев’яну рогатку або “трійнячок”, а другий торкався землі. Його виготовляли з “лубка” (кори листяного дерева) або з половини колоди. По котку котили червоні крашанки. Мета гравців полягала у тому, щоб своїм яйцем вцілити у яйце товариша. Чие з них надбивалося, той вважався переможеним і віддавав яйце супернику. “Як програв, друге яйце викачує, програв усі, біжить до дому, а той, хто виграє, кармани набиває” [17]. На півночі Сумщини діти гралися “У покатушки”. Для цього у долині викопували ямку, до якої з горбочка спрямовували крашанку [18]. У Карпатському регіоні України великодні яйця котили з гір. Подібні ритуальні ігри побутували у чехів та словаків — перемагав той, чие яйце покотиться з гори далі [19].

На Черкащині грали “У кидка”. Це відбувалося на галявині, де хлопці з відстані кидали яйця на розстелене рядно. Їхнє завдання полягало у тому, щоб вцілити у крашанку товариша та надбити її. Той, кому це вдавалося, вважався переможцем та забирив його, як виграш [20].

Інший магичний прийом впливу на урожай — обмін писанками та крашанками. У цьому випадку добрих плодів намагалися накликати одне одному. Великодніми яйцями обмінювалися при зустрічі, супроводжуючи свої дії “христосуванням” — взаємним привітанням зі святом. Обмінювалися крашанками та паскою — символом родючості — і під час відвідування родичів та знайомих. Якщо хтось у

цій ситуації порушив традиції — чекай негараздів: “Йдеш до матки, я свою паску оставляю, мати мені свою. І крашанки я принесла, поклала на стіл. Мої поїли, а мати тоді мені паску кладе і яєць своїх. В такий празник додому без нічого не вертаються. Як тобі нічого не покладуть, то людина щось знає, на вред уже” [21].

Великодні крашанки або писанки водночас слугували й подарунком. Даруючі вірили, що таким чином сприяють урожаю. Великодні яйця роздавали малим дітям, убогим або тим, хто їх не виготовив. По дві крашанки або писанки отримували і хлопчики-христосувальники, які на другий день Великодня відвідували своїх родичів, хрещених батьків та односельців, вітали їх з Воскресінням Христовим та бажали доброго урожаю і всіляких гараздів [22]. У Білорусії таких відвідувачів називали волочильниками, вони обходили селянські двори гуртами, співаючи пісень, подібних до Різдвяних [23]. Схожі великодні обходи зафіксовані також у інших європейських народів, зокрема, у поляків [24].

Освячені великодні яйця або шкаралупи від них, крім сприяння родючості, мали бути ще й оберегом — захищати рослини від польових шкідників: “Шкаралупи на поле, щоб добре росло і трава не росла” [25]; “На город шкаралупи, щоб зілля, осот не ріс” [26]; “Святі яйця кругом посадженого — від галок” [27]. Оберегові властивості яєць можна пов’язати з різними віруваннями: дохристиянськими, за якими вони набували силу через прилучення до світу мертвих, та християнськими, згідно яких, речі, освячені у церкві, є чудодійними.

Великоднє яйце червоного кольору уявлялося і таким, що може наділити людину здоров’ям, красою та силою. Тому після повернення з церкви його кидали у воду, якою вмивалися, ним також торкалися обличчя. “Вмився і яєчком свяченим потер” [28]. Цей звичай був поширений серед дівчат, червоним яйцем матері терли личко й дітям.

Гра “У котка” у Музеї народної архітектури та побуту України НАН України. Реконструкція Л. Костенко

Магічні дії з яйцем провадилися також 6 травня — у день Святого Юрія (Григорія). Тоді відбувалася хресна хода до поля, де священник відправляв службу та освячував молоде жито. Після того на нивах, а у пізніші часи вдома, влаштовували обід. Головною стравою святкового столу була яечня. “На Юрія юрилися — збиралися на вулиці сусіди, жарили яечню, випивали, співали, усе село, на всіх кутках” [29]. У цей день ритуальні дії з яйцями також виконували на ниві. Їх високо підкидали догори, імітуючи ріст рослин. “Варені яйця підкидали ввєрх і Бога просили щоб воно росло [30]. Серед магічних дій, направлєних на сприяння урожаю, було і качання яєць. “Яйця качали — роди житечко!” [31].

Крашанка як ритуальний предмет та страва була присутньою і в обрядах Трійці, яка припадає на пік розвитку рослинності та цвітіння жита. З її допомогою чергового разу намагалися вплинути на природу. Парою яєць обдаровували дівочі гурти, які з оздоблєним березовим деревом обходили селянські двори, співали троїцьких пісень та бажали господарям доброго урожаю [32]. У деяких місцевостях це робили на весняного Миколи — 22 травня [33]. По завершенні обряду, дівчата організовували святковий обід та смажили яечню [34].

У деяких місцевостях Чернігівщини та Сумщини на другий день Трійці відбувалося гуляння дівчат, яке називалося “завивать вянкі”. Місцем їхнього зібрання був

сад, а обов'язковою стравою — яєчня. Тут “завивали вянки” ще у середині ХХ століття. Хоча символіку цього свята було вже втрачено, дівчатам від кожного сільського двору за звичаєм приносили по два яйця [35]. “Завивання вянків” колись було частиною більш складного обрядового дійства, як у сусідній Росії. Там на Трійцю дівчата ішли до лісу, заплітали (“завивали”) на березах

вінки, вішали на них хрестики та яйця, крізь них парами цілувалися та обмінювалися речами, у тому числі й крашанками. Цей ритуал називався “кумленням” та завершувався смаженням яєчні [36].

Після Трійці обрядодій з яйцем не зафіксовано — рослини переходили вже до стадії дозрівання, і на них впливали іншими магічними засобами.

Посилання

1. Запис автора у селі Богданівка на Сумщині.
2. *С.А. Токарев*. Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Весенне — летние праздники. — М., 1978. — С. 153.
3. Запис автора у селі Петрушин на Чернігівщині.
4. Запис автора у селі Володькова Дівиця на Чернігівщині.
5. Запис автора у селі Зноб-Новгородське на Сумщині.
6. Запис автора у селі Стахорщина на Чернігівщині.
7. Запис автора у селі Бирине на Чернігівщині.
8. Запис автора у селі Стахорщина на Чернігівщині.
9. Запис автора у селі Козацьке на Чернігівщині
10. Запис автора у селі Карильське на Чернігівщині.
11. *П.П. Чубинський*. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. — СПб., 1872. — Т. 3. — С. 14.
12. Запис автора у селі Нечипорівка на Київщині.
13. Запис автора у селі Бочечки на Сумщині.
14. *Ф. Вовк*. Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995., — С. 201.
15. Запис автора у селі Черниші на Чернігівщині.
16. Запис автора у селі Березне на Чернігівщині.
17. Запис автора у селі Нечипорівка на Київщині.
18. Запис автора у селі Фотовиж на Чернігівщині.
19. *С.А. Токарев*. Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы... — С. 232.
20. Запис автора у селі Великий Хутір на Черкащині.
21. Запис автора у селі Козацьке на Чернігівщині.
22. Запис автора у селі Стахорщина на Чернігівщині.
23. *М. Грушевський*. Історія української літератури. — К., 1923. — Ч. 1. — С. 178.
24. *С.А. Токарев*. Календарные обычаи и обряды ... — С. 210, 211.
25. Запис автора у селі Терехівка на Чернігівщині.
26. Запис автора у селі Карильське на Чернігівщині.
27. Запис автора у селі Кучинівка на Чернігівщині.
28. Запис автора у селі Дігтярівка на Чернігівщині.
29. Запис автора у селі Старий Білоус на Чернігівщині.
30. Запис автора у селі Машеве на Чернігівщині.
31. Запис автора у селі Очкине на Сумщині.
32. Запис автора у селі Слоут на Сумщині.
33. Запис автора у селі Тернівка на Сумщині.
34. Запис автора у селі Нова Слобода на Сумщині.
35. Запис автора у селі Мамекине на Чернігівщині.
36. *Т.А. Агапкина*. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. — М., 2002. — С. 485.